

Op zoek naar de morele gemeenschap

De samenleving verandert, dus moet de overheid mee veranderen. Wouter-Jan Oosten is ertegen om een postmoderne overheid in te richten als willekeurige partij in de netwerksamenleving. De samenleving moet als morele gemeenschap juist zelf voedingsbodem zijn voor het openbaar bestuur, dat alleen dan op toegemeten wijze zijn verantwoordelijkheden kan onderkennen, en kan nemen.

door Wouter-Jan Oosten

Op het moment dat de Rooms-katholieke Kerk zich schikte naar de rechtsorde van de staat, eindigde ook haar bemoeienis met structuur en beleid van de overheid. De officiële kerkleer brak volledig met haar eigen en de Europese geschiedenis, waarop zij eeuwenlang het stempel had gedrukt in de strijd om het primaat van de macht. De keerzijde voor de staat was dat de Kerk vanaf dat moment ook geen theologische legitimering meer verschaftte aan wereldlijke machtsuitoefening. Als één van de vele vrijwillige, maatschappelijke structuren bleef zij wel onverkort aanspraak maken op bescherming door de overheid.

De staat is echter nog altijd afhankelijk van de levensbeschouwing van haar burgers. Machtsuitoefening is niet aanvaardbaar als een fundamentele waardenconsensus ontbreekt onder degenen over wie zij haar macht uitoefent. Het gemeenschappelijke geloof van de burgers bood een dergelijke waardenconsensus, in die mate zelfs dat Alexis de Tocqueville (1805-1859) religie bij uitstek van belang vond voor de democratie. Overigens kon het monotheïstische godsbegrip uitstekend een legitimering bieden voor absolute wereldlijke macht. De absolute vorst die Thomas Hobbes (1588-1679), naar analogie met de ene god, bepleitte, is ook niet terzijde geschoven: hij is doorgesloopt in de democratische, sociale rechtsstaat. Aan een democratische en sociale rechtsstaat kan een burger zich immers evenmin onttrekken als aan een absolute vorst.

De toenemende multiculturaliteit in Noordwest-Europa is een rem voor de vereiste waardenconsensus. Nederland is niet opeens een immigratieland geworden, maar vroegere migratiestromen hadden niet een dermate sterke invloed op de kansen voor waardenconsensus als de huidige etnische vervlechting. Ik zeg met nadruk *multiculturaliteit*, want *interculturaliteit* zou wel degelijk een basis zijn voor waardenconsensus. Maar de grote (sociale) welvaartsverschillen tussen autochtonen en gewortelde immigranten enerzijds en de nieuwe immigranten anderzijds staan de interculturele samenleving in Nederland helaas alleen maar in de weg.

Morele gemeenschap

Macht over beschaafde burgers kan alleen worden uitgeoefend over en door een morele gemeenschap, wat Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) bedoelde met zijn *religion civile*. Funderend voor een gemeenschap is dat haar leden het grote verhaal onderschrijven. Een dergelijke *religion civile* ontstaat niet langs de klassieke lijnen van liberalisme of socialisme (het confessioneel gedachtegoed was met de afkalving van de religie al kansloos). Liberalisme bevordert integendeel de versplintering van de gemeenschap door zelfversterkend individualisme. En het socialisme is ondanks een communitaristisch karakter evenmin geschikt, omdat het geen intern pacificerend karakter heeft. Sociale tegenstellingen en klassenstrijd zijn immers eigen aan het socialistisch ideeëngoed.

De ontwikkelingen in de technologie en de bevolking gaan hand in hand met ontwikkelingen in het denken. Men beweert daarom dat postmoderne noties de versleten ideeën van de moderniteit opvolgen. Het openbaar bestuur, vanouds bovenin de hiërarchische samenleving, is dan nog slechts één onder gelijke partijen in de netwerksamenleving. Maar ook al kent de beschaafde samenleving een hoog opleidingsniveau, hangt zij aaneen van wederzijdse afhankelijkheden en is zij complex, dat wil nog niet zeggen dat zij het bestaan kan inrichten zonder hiërarchische structurering. Wat dat betreft had Hobbes beslist gelijk. De bestuurskundige idee van beleidsnetwerken is niet zaligmakend. Onze samenleving heeft een openbaar bestuur nodig en ‘netwerksturing’ verschaft niet de vereiste legitimering van de macht door en over een morele gemeenschap. Religie, liberalisme en socialisme dragen geen absolute toetssteen aan voor overheidshandelen. Ideologieën kunnen het zogenaamde algemeen belang niet meer vestigen. Voor de formulering van een gemeenschappelijk belang van samenhandelende burgers en instituties, dat aansluit bij de kortstondige, specifieke (beleids)situatie, kunnen we nog altijd niet zonder de woordenschat van de grote verhalen, of wat daarvan over is. Want uit het residu van de ideologieën laat zich wel degelijk een morele gemeenschap vormen. Hoe dat residu dan aangeduid wordt, vrijzinnig-democratisch of sociaal-liberaal, is minder belangrijk dan de erkenning dat machtsuitoefening door het openbaar bestuur gelegitimeerd dient te worden met een modernistische verfijning en dat de postmodernistische ideeën delegitimeren en destructief zijn voor de samenleving.

Literatuur

- B.J. de Clercq, *Macht en principe, Over rechtvaardiging van de politieke macht*, Tielt, 1994
- P.H.A. Frissen, *De lege staat*, Amsterdam, 1999
- T. Hobbes, *Leviathan*, Meppel, 1985
- J.-J. Rousseau, *On the Social Contract*, Indianapolis, 1987
- A. de Tocqueville, *Democracy in America*, Londen, 1994
- R. van der Wouden, ‘De ruimte van de burger’, in: R. van der Wouden (red.), *De stad op straat, De openbare ruimte in perspectief*, Den Haag, 1999, 105-126